

A HONFOGLALÓ MAGYAROK FAJISÁGA.

1924 augusztus havában Székesfehérvárott a Rádiótelepen egy sekély halomból sikerült feltárni 68 sírból álló, egészen kétségtelen honfoglaláskori magyar temetőt. Honfoglaláskori temetőt ástak fel már nálunk korábban is, nagyobbakat is, meg gazdagabb mellékletűeket is, hogy azonban ez az ásatás a magyar embertan történetében mégis fordulópontot jelent, annak az az oka, hogy ez volt az első olyan ásatás hazánkban, hol régész és antropológus együtt dolgozva, egy teljes honfoglaláskori magyar temető minden sírját feltárta, minden egyes sírból minden régészeti és embertani anyagot megmentett s minden megfigyelést elvégzett, ami a két tudomány szempontjából fontos lehet. A csontvázakat és régészeti mellékleteket pedig úgy mentette meg, hogy azoknak síronként! összetartozása minden későbbi, bármilyen szempontból való tanulmányozás számára hitelesen biztosítva van. Abból a sok száz meg ezer honfoglaláskori sírból ugyanis, amelyeket a múltban felástak, sajnos, igen sokszor a régészeti mellékletét sem úgy mentették meg, ahogyan a tudomány szempontjai megkívánták. Nem temetőket ástak fel tulajdonképpen, hanem csak egyes sírokat. S azok mellékleteit sem úgy mentették meg, hogy azokból az illető nép kultúrájára, szokásaira teljes fény derüljön, hanem inkább csak összefüggés nélküli egyes tárgyakat, látványossági érdekességeket szedtek ki a sírokból, melyek jobbra a nagyközönség csodálkozásának felkeltése s a leltári szaporulat gyarapítására, mintsem a régi kultúrák, életmód, népösszetétel megszólaltatására voltak alkalmasak. Ami pedig az emberi csontvázakat illeti, azokat, mint értéktelen dolgokat szétosztották vagy egyszerűen otthagyták, elföldelték, legfeljebb ha néha egy-két koponyát kuriózumképen, mutatóba félretettek.

Csodálkozhatunk-e ezek után, ha az antropológus egy-két ilyen mutatóba félretett koponya alapján, melyhez nemcsak a hosszúcsontok hiányoztak, de a vele talált mellékletekről sem tudott semmit, nem tudta megmondani, hogy egykori tulajdonosaik „finn-ugorok vagy törökök“ voltak-e?

A székesfehérvári rádiótelepi temetőből megmentett 58 hiteles csontváz azonban a régészeti mellékletekkel kapcsolatban már beszédes tanúbizonysága, ha nem is az egész honfoglaló magyarság, de mindenestre a Székesfehérvár környékén letelepedett törzs embertani sajátosságainak, rasszbeli összetételének. Sőt ennek alapján most már megszólalhattak a régebbi ásatásokból mutatóba megmentett koponyák is. Azóta pedig más helyekről (Kenézlő, Galgahévíz, Cegléd, Csepel, Gyula, Kecskemét, Kunágota, Nagydorog, Szekszárd, Regöly, Csák-

berény, Piliny, Csetény stb.) is sikerült részint régebbi, részint újabb ásatásokból a magyar antropológia számára hiteles honfoglaláskori és árpádkori csontvázanyagot megmenteni, úgyhogy ma már 300 hiteles koponya és 150 csontváz tehet tanúságot nemcsak arról, hogy milye rasszelemekből állott a honfoglaláskori és árpádkori magyarság, hanem megkezdhetjük annak a kérdésnek a fészegetését is, vajjon a honfoglaló magyarság összes törzsei hasonló rasszbeli összetételűek voltak-e, vagy pedig törzsek szerint is voltak embertani különbségek közöttük.

A magyar antropológia a faji eredet, a rasszbeli összetétel kutatása terén két útra, kétféle eredetű vizsgálati anyagra van utalva* Az egyik a ma élő úgynevezett mai magyarság rasszjellegeinek, rasszbeli összetételének tanulmányozása, a másik pedig annak a megállapítása, hogy ez a mai antropológiai arculat a történelem folyamán hogyan, milyen összetevőkből fejlődött ki. Előbbihez az élő magyarság rendszeres mérése, morfológiai megfigyelése és fényképezése, utóbbihoz a régi temetőkből előkerült hiteles koponyák és csontvázak szolgáltatják a bizonyítékokat. Nem elég azonban ehhez az, ha csupán a honfoglaláskori s az utána következő korok temetőinek csontvázanyagára szorítkozunk, akár a mai korig is. Ismernünk kell azt is, hogy hazánk területén, amióta itt az ember először megjelent, a különböző kultúrkorokban (kő-, réz-, bronz-, vaskor, népvándorlás) milyen elterjedésben, minő embertípusok éltek. Egyáltalán nem mondhatjuk azt, hogy például a kő- vagy bronzkor embere a magyarság faji összetétele szempontjából nem érdekel bennünket, hogy az nem magyar probléma. Ellenkezőleg. Minden embertani probléma, mély a magyar föld emberére vonatkozik, egyben magyar embertani kérdés is. Mert a népeknek e területen lefolyt sok évezredes küzdelmében az újabb és újabb hódítók a már itt talált népeket sohasem irtották ki teljesen, hanem egy részük mindig megmaradt, sőt a harcizaj elcsendesedtével tovább szaporodott, majd előbb-utóbb a hódítóba beolvadva annak emberanyagát, rasszbeli összetételének egyik-másik elemét alkotta. Ha meg a hódító nép kis számú volt, vagy a harcokban túlnagy vérvesztéséget szenvedett, a leigázott ellenben a sok évszázados ottlakás következtében a miljőhöz már teljesen alkalmazkodott volt s aránytalanul elszaporodott, az is megtörténhetett, aminthogy nem egy esetben tényleg meg is történt, hogy bár a legyőzött nép teljesen beleolvadt a hódítóba s így bár utóbbinak etnikuma továbbra is fennmaradt, mégis az emberanyag idővel teljesen kicserélődött. A hódító rasszelemei megfogytak, sőt teljesen kipusztultak s helyüket a legyőzött nép emberanyaga, rassztípusai foglalták el. A tájékozatlan szemlélő a megmaradt régi népnév és etnikum alapján azt hiszi, hogy még mindig teljes egészében a régi hódító néppel, illetve annak leszármazottaival van dolga, pedig már csak az etnikai keret van meg, az azt kitöltő emberanyag azonban már egészen idegen, tudniillik a leigázott, beolvadt népnék rasszelemei. Hogy persze az emberanyagnak, a rasszjellegnek ez a kicserélődése az illető nép jellemére, pszichéjére, életnyilvánulásaira s jövőendő történelmi sorsára nagyjelentőségű s az illető népnek a történelem színpadáról való eltűnésére is vezethet, nem szorul bővebb magyarázatra. Egészen

bizonyos, hogy a letelepedés első idejében, majd a mongol dúlás alatt oly nagy vérveszteséget szenvedett honfoglaló magyarságnak is ez lett volna a szomorú sorsa, vagy legalább is története egészen más irányt vett volna, ha a nagy vérveszteségekért nem talált volna busás kárpótlást egyfelől a már itt talált hún-avar-bolgár maradványok s másfelől a később bevándorló besenyők, jászok és kunok rokon, sőt jórészt a sajátjával teljesen azonos rasszelemeiben. Mindeme kérdésekhez a bizonyító anyagot a honfoglalás előtti kultúrkörök temetőinek hiteles koponya- és csontvázanyagában találjuk meg.

íme, így lesz e területen minden kultúrkör emberanyagának tanulmányozása speciális magyar faji problémává. Ebből egyúttal azt is megérthetjük, miért fontos az, hogy a különböző földmunkák, útépitések, csatornázások, vasút- és házépítések, gödörásás, homokhordás alkalmával előkerülő régiségeket és emberi csontvázakat minél gondosabban megmentsük s arról az azok gyűjtésére, megőrzésére és tanulmányozására hivatott Magyar Nemzeti Múzeumnak rögtön jelentést tegyünk.

A SZÉKESFEHÉRVÁR-rádiótelepi és sárkeresztúri úti, valamint a piliny-sírmányi 56 honfoglaláskori csontváz alapján a honfoglaló magyar férfiak átlagos termete 16370 cm s a nőké 152.88 cm. A férfiak és nők termetbeli különbsége 10.82 cm. Ezzel szemben a mai magyar férfiakra 167.*6 cm s a nőkre 153.97 cm átlagos termet a jellemző. Vagyis, amíg a mai magyarság átlagban nagyközepes, addig a honfoglaló magyarság kisközepes-termetű volt. Ilyen kisközepes-termetű szigetek a mai magyarságban is találhatóak és pedig főleg ott (Göcsej, Balaton északi vége, Győr, Fejér megye déli része, Körösök melléke, Debrecen vidéke, Falócság, Kiskunság), hol ma is színmagyarság lakik. A mai és honfoglaláskori magyarság termetbeli különbsége még inkább szembeüt, ha a közepesnél (165 cm) alacsonyabbak és magasabbak gyakoriságát hasonlítjuk össze. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy amíg a honfoglalóknak 60%-a, tehát a többsége, a középnel alacsonyabb termetű volt, addig a mai magyarságnak már csak 36 %-a alacsonyabb 165 cm-nél. Viszont a középnel magasabb termet, mely a honfoglalók között csupán 40%-ban található, a mai magyarságban 64%-ban fordul elő, azaz majdnem kétszer olyan gyakori. Az átlagértékeknek és percentszámoknak ez a nagy különbsége annál feltűnőbb, mert az Árpádok alatt több ízben bevonult kunok a köd-szállási csontvázak tanúsága szerint szintén kisközepes termetű elemekkel gyarapították a magyarságot. A magasabb termetűeknek ez a fokozatos elszaporodása már az árpádkori sírok csontvázanyagán észlelhető, nagyobb arányokat azonban csak a tatárdúlás s még inkább a török hódoltság után ölt. S ha most tudjuk, — amint azt a mai magyarságon végzett méréseim bizonyítják —, hogy Erdélyben, Arad megyében, a Tisza—Duna-közén s Dunántúl kelet és nyugat felé, a legrohamosabban azonban délfelé mindinkább növekszik a mai magyarság termete, nyilvánvaló, hogy ennek az egy évezred alatt végbement termetbeli nagy változásnak az oka nem a termet abszolút nagyságának a megnövekedésében, hanem a magyarságot alkotó rasszelemeknek bizonyos

fokú kicserélődésében keresendő. A háborúkban pusztuló alacsonyabb termetű honfoglaló magyarság helyét ugyanis nyugatról, legfőképpen pedig délről részint telepítés, részint lassú beszívárgás útján, magasabb termetű elemek és pedig kisebb részben a nordikus, nagyobb részben a dinári rassz elemei foglalták s hogy csakugyan a nevezett rasszok s ezenkívül még az alpi rassznak erőteljesebb benyomulásáról van szó, azt a mai és honfoglaláskori koponyák összehasonlítása bizonyítja.

A honfoglaláskori csontvázak alapján az is megállapítható, hogy a honfoglalók már a termet tekintetében sem voltak egységesek. Kimutatható közöttük egy határozottan alacsony, 157 cm körüli elem, egy 161—164 cm közötti kisközepes termetű, egy 168 cm körüli nagy-közepes termetű s végül 171—172 cm körüli mérsékeltén magas termetű elem. Ha pedig a termettel kapcsolatban a sírok mellékleteit is figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy a gazdagabb sírok csontvázai átlag magasabb termetűek. Különben az Árpádok egy részéről úgy történelmi kútfők (Álmos), mint hiteles csontvázak (III. Béla, Béla hg.) igazolják, hogy magas termetűek voltak. Amíg tehát a honfoglaló népesség zöme túlnyomólag alacsony és kisközepes termetű, addig a vezető elem bizonyára keveredés folytán inkább nagy-közepes és mérsékeltén magas termetű volt. Azonban úgy látszik, hogy már törzsek szerint is voltak közöttük különbségek. A kútfők Ugyanis a szerint, hogy milyen vidéki vagy törzsbeli magyarságot ismertek, alacsonyabb és magasabb termetű magyarokról beszélnek. A nyugati határőrszolgálatot teljesítő besenyők például egészen biztosan alacsony termetűek voltak. De ilyenek voltak a kenézliói lovassírokba temetkezett törzs tagjai is, míg a szabolcsmegyei gazdagabb sírokról magasabb termetű egyénekre valló csontvázak kerültek elő.

Ami a koponya Étalános alakját és nagyságát illeti, mindenekelőtt a nagy űrtartalom (kapacitás) tűnik szemünkbe. Az átlagos kapacitás a férfiaknál 1493 cm³, a nőknél 1.359 cm³ volt. Mindkettő nemcsak eléri az európai átlagot, de némely európai rasszét még felül is múlja. Jellemző, hogy az úgynevezett nagy kapacitás 59%-ban fordul elő közöttük. A honfoglaló magyarok túlnyomó többsége tehát határozottan nagykapacitású volt, ami a közöttük levő tetemes mongoloid elemtől származik s alapját alkotta nagy államszervező és kultúrképességüknek.

A koponya alakját az embertan a hosszúság-szélességi és hosszúság-magassági jelzőkkel fejezi ki. Az előbbi a koponya legnagyobb hosszúságának a szélességhez, az utóbbi pedig a hosszúságnak a magassághoz való százalékos viszonya. A hosszúság-szélességi jelző középértéke a honfoglaló magyar férfiaknál 8231, s a nőknél 80*59. Mindkét érték a kisleányú rövidfejűség (subbrachycephalia) csoportjába tartozik. A férfi- és női koponyák jelzőjének ez az eltérése még szembetűnőbb, ha a két nemnek a jelző egyes csoportjai szerint való gyakoriságát vizsgáljuk, amit itt helyszűke miatt nem közölhetek. Ez a mellett szól, hogy a honfoglaló magyar férfiak és nők között bizonyos rasszbéli eltérés volt, ami nyilvánvalóan a nőrablással áll kapcsolatban. Ez annál inkább valószínű, mert nemcsak a magyar őshagyomány kezdődik Hunor és Mogor nőrablásával, de Konstantinus Porphyrogenetus is

azt írja, hogy „midőn a turkok (azaz magyarok) elmentek, a besenyők a torkokra rontottak, az ő családjaikat teljesen elpusztították“. Ha ez a besenyőpusztítás nem is volt olyan nagyfokú, mint a Bátorban született lefesti, a fentiek alapján nincs okunk kételkedni abban, hogy amikor a magyarok e hazába jöttek, a nőknek nem voltak túlságosan bővében. S hogy az új hazába érkezés éppen a nők révén nagy rasszkeveredéssel járt, nem szorul bővebb bizonyításra. Ez a rasszkeveredés bizonyára nagyban hozzájárult a honfoglalók mongoloid jellege további enyhüléséhez. Feltűnő ugyanis, hogy már az árpádkori sírokban mennyire megritkul s megszelídül a honfoglaláskori sírok koponyáin még erősen szembeötlő mongoloid arcvonás.

A honfoglaláskori koponyák átlagos középjelzője (8130) nagyon megközelíti a karcag-ködszállási koponyák középértékét (8169) s azt bizonyítja, hogy a honfoglalók és a régi kunok a koponya alakja tekintetében éppúgy, mint a természetnél láttuk, közel rokonságban vannak egymással. Ugy a honfoglaló magyaroknak, mint a régi kunoknak túlnyomó többsége (70%) mérsékelt rövidfejű (meso-brachycephal), ellenben a mai magyarság túlnyomólag rövid- és túlrövidfejű. Vagyis amint a természet, úgy a koponya alakja tekintetében is bizonyos változáson ment át a magyarság a honfoglalás óta eltelt idő alatt. A közép- és mérsékelt rövidfejű koponyaalakok megfogyatkoztak közöttük, ellenben elszaporodtak a rövid- és túlrövidfejűek. Hogy ennek a változásnak a rasszbeli Összetételben való eltolódása az oka és hogy a nagyfokú rövidfejűség elszaporodása a dinári rassz előnyomulásával kapcsolatos, a korrelációs vizsgálatok igazolják, valamint az a körülmény, hogy a nagyfokú rövidfejűség elterjedése az ország déli részei felé haladva mindjobban a magas termet s a barna szem-, hajszin elterjedésével esik egybe.

A hosszúság-magassági jelző tekintetében a magasfejűség gyakorisága a honfoglalóknál eléri a 80%-ot s erősen cáfolja azt a régebbi hiedelmet, mintha a honfoglaló magyarság zömét alpi vagy északkeurópai rasszelemek alkották volna. Általában megállapítható, hogy a honfoglalók koponyaalakja sok jelleg tekintetében, melyekkel itt bővebben nem foglalkozhatom, megegyezik az úgynevezett turkotár népek nagy részének, sőt középpázsiai törzseknek koponyatípusával.

Az arc jellegei közül a mongoloid vonásoknak a honfoglalóknál észlelhető gyakorisága emelhető ki, ami főleg az arc laposságában, az orrgyök szélességében, az ebfogi árok laposságában, a járomcsontok széles arci felületében s a járomívek és homlok szélességében nyilvánul meg. Kisebb-nagyobb mértékben mongoloid volt a férfiak 38.70 s a nők 54.53%-a. Kétségtelen tehát, hogy a honfoglalók erős mongol beolvadás jeleit viselték magukon. Ezek a mongol jellegek azonban a honfoglaló magyarokon már nagyon felhígítva fordulnak elő, úgyhogy a tiszta mongol típus közöttük is ritkaság, inkább csak mongolszerűek (mongoloidok). Az is érdekes, hogy ezek a mongoloid jellegek inkább a gazdag, mint a szegény sírok koponyáin fordulnak elő. Az elfogultság és gyűlölet mellett ezek, a nyugateurópai embernek szokatlan mongoloid jellegek voltak az okai, hogy a nyugati egykorú írók a honfoglaló magyarokat oly rútaknak festik. Ezzel szemben a kevésbé elfogult

keled kútfőírók, kik a mongoloid vonásokat már közelebbről ismerték, „jó kinézésű“ magyarokról beszélnek. Egészen bizonyos, hogy ha a honfoglalók nordikus és alpi típusúak lettek volna tisztán, akkor a nyugati kútfőírók a legnagyobb elfogultság mellett sem festették volna őket oly rút színekben.

E különböző jellegeknek egymással való összehasonlítása, kombinálása s az úgynevezett korrelációs vizsgálatok jellegkomplexumokhoz, típusokhoz, rasszelemekhez vezetnek, melyek alapján most már némi fogalmat alkothatunk magunknak a honfoglaló magyarság rasszbeli összetételéről.

Mindenekelőtt kétségtelen tény az, hogy már a honfoglaló magyarság sem volt egységes rasszjellegű, mondjuk egy típusú, hanem több rasszélemből s ezek keverékeiből állott. Tény azonban az is, hogy ez a rasszkeveredés a honfoglalóknál még tetemesen kisebbségi s főleg kevesebb elemre kiterjedő volt, mint ahogyan a mai magyarság között tapasztalható.

A rendelkezésünkre álló elég nagyszámú koponya- és csontvázanyag alapján határozottan tagadnunk kell azt az eddig részben idehaza is, nagyobb részt azonban külföldön elterjedt felfogást, mintha a honfoglalók akár tisztán, akár túlnyomólag az európai rasszok keveréke vagy az alpi rasszal azonosak lettek volna. Ezt egyfelől semmi komoly tudományos adat nem igazolja s másfelől ellene szólnak nemcsak a történelmi kútfők, hanem a honfoglaláskori hiteles koponyák és csontvázak jellegei is. Nem állja meg helyét azonban az a másik nézet sem, mintha a honfoglaló magyarság közvetlen, tiszta szomatikus folytatása lett volna a hunoknak, kik az újabb kutatások szerint jórészt tiszta mongol típusúak voltak, vagy hogy a magyar, mint minden európai rasszelemtől mentes tiszta mongoloid rassz jött volna e hazába.

Ezzel szemben a honfoglaláskori koponyák és csontvázak tanúsága szerint a honfoglaló magyarság európai és ázsiai rasszelemek keveredéséből és pedig igen szerencsés keveredéséből álló rasszkonglomerátum volt. Ez a rasszkonglomerátum pedig két fő tényezőre bontható körülbelül 40—40%-os gyakorisággal. Egyik a keletbalti rasszjellegűek, a másik a kaukázusi-mongoloid rasszjellegűek csoportja. Előbbi inkább a nőkre, utóbbi inkább a férfiakra jellemző. Minthogy pedig e kaukázusi-mongoloid jellegű csoportban a kaukázusi és mongol rassz jellegei nem külön-külön, hanem meglehetősen egyenletesen összekeverve s a mongol jellegek többnyire csak elfinomodva fordulnak elő, valószínűnek tartom s ebben megerősítenek a mai magyarságon végzett vizsgálataim is, hogy itt tulajdonképpen már nem egyszerűen két rasszkeverék egyéneivel, hanem a két rassz keveredéséből kitenyésződött új rasszal, illetve külön rasszá szilárdult rasszkeveréssel van dolgunk. Amint a nordikus és mongol rassz keveredéséből létrejött, kitenyésződött még prehistorikus időben a világos komplexiójú keletbalti rassz, ugyanúgy jöhetett létre a csiszolt kőkor elején a mongol és kaukázusi rasszok keveredéséből évezredek alatt a bama komplexiójú kaukázusi-mongoloid rassz, mely a honfoglaló magyarságnak egyik főelemét alkotta. A kérdésnek ez a részlete azonban még nagyobb anyagra kiterjedő beható vizsgálatot követel. Bármint áll is azonban a

dolog, az kétségtelen, hogy e kaukázusi-mongoloid rasszjellegű csoport a honfoglaló magyarságnak igen jelentős tényezője volt. Sőt abból, hogy inkább a férfiaknál s főleg a gazdagabb sírokból fordul elő s mert Dunántúl éppúgy megvan, mint a Duna—Tisza-közén s a Tisza felső folyásánál, valamint a mai magyarság legtörzsszökősebb csoportjaiban is, ezt tartom a magyarság legjellemzőbb, népszerűen szólva „legmagyarabb“ rasszcsoportjának. Megvan e rasszcsoport már a hónokban s még inkább az avarokban, a kunokra pedig csaknem teljesen ez nyomja reá bélyegét. Embertani megfontolások azt is nagyon valószínűvé teszik, hogy a kútfőknek fehér és fekete hun, ugor, kazár stb. megkülönböztetései szintén a világos színű keletbalti s a sötét kaukázusi-mongoloid rasszelemmel kapcsolatosak, annál is inkább, mert e két elem az illető népekben még ma is megvan. E két rasszcsoport, a keletbalti és kaukázusi-mongoloid mellett a honfoglaló magyarság fennmaradó 20%-a a rhjában, alpi, mediterrán és nordikus rasszoknak jut s minthogy ezek nagy része szegény vagy melléklet nélküli sírokból került elő, valószínű, hogy nagyobb részük az itt talált népekből, mint szolgálé, került a honfoglaló magyarság közé.

Mindebből tehát arra következtethetünk, hogy egy túlnyomóig keletbalti, kisebb részben rhjában rasszjellegű s valószínűleg ugor etnikumú népre reátelepedett, majd vele összekeveredett egy főleg kaukázusi-mongoloid rasszjellegű, valószínűleg török etnikumú nép s létrejött a magyar, mely a vándorlások alatt vett ugyan fel még idegen rasszelemeket, de rasszbeli összetétele már lényegesen nem változott, míg e hazába nem jött. Itt azután egyfelől magába olvasztotta a hún-avar maradványok s a később bevándorló besenyők, jászok-kunok jórészt rokon rasszelemeit, másfelől, részint házasodás, részint telepítés és lassú beszivárgás útján, nyugatról alpi és nordikus, délről pedig dinári rasszelemeket vett fel pusztuló vérei helyébe. Egyben ezek a különféle rasszelemek a magyarságban mind jobban elkeveredtek s lassan kialakult az ország mai antropológiai arculata.

A rendszeres ásatások, a régész és antropológus által közösen végzett munka, e mellett a rasszkérdésen túl, távolabbi vonatkozású felvilágosításokat is adhatnak. Ha például több rendszeresen felásott teljes honfoglaláskori temetővel fogunk rendelkezni, következtetést vonhatunk a honfoglalók demográfiai viszonyaira is. A rádiótelepi temetőben például feltűnő a gyermeksírok nagy száma, ami nemcsak bő gyermekáldásra, de nagy gyermekhalálózásra is vall. Az is érdekes, hogy a béketemetőkben a női sírok többségben vannak a férfisírokkal szemben, annak jeléül, hogy a férfiak egy része az otthontól távol, harcokban pusztult el. Ezzel szemben előfordultak néhány sírból álló kisebb temetők, sőt magányos sírok is, melyekben csupán férfiak voltak eltemetve. Gyakoriak a kardvágástól, buzogányütéstől származó sérülések, forradások, valamint a csonttörések, melyek a sok harc tanujelei. Egyik érdekes példája ennek a verebi pogány magyar vitéz koponyája, kit a kalandozások alkalmával hatalmas buzogányütés ért, mely koponyáját féltényérnyi darabon betörte s a csontot három irányban megrepszettette. A vitéz azonban, mint a koponyáról látható, nem halt bele hatalmas sérülésébe, mert a sebet körültrepanálták,

sapkájába pedig kerek ezüstlemezt varrtak, mely a sebet védte. S az operáció sikerült, mert a vitéz utána még évekig élt, amint az a sebszél csontburjánzásából megállapítható. A temetőnek aránylag kicsiny sírszáma s bizonyos területen való csoportosulása azt bizonyítja, hogy a honfoglalók nemzetségek, illetve nemek szerint csoportosulva éltek és temetkeztek. Úgy látszik, hogy a legelőkelőbbeket, a törzs- és nemzetségfőket külön temették, mert egész csomó ilyen különálló igen gazdag sír került már elő (Vereb, Benepusza, Geszteréd, Székesfehérvár stb.). Nagyon érdekes a rádiótelepi temető 30-ik sírja, melyben két 30—40 év körüli nő volt eltemetve minden melléklet nélkül. Abból, hogy e sír a temető legszélén foglalt helyet, valamint abból, hogy két nő volt benne egymás felett, valami büntetési eljárásra következtethetünk, amit megerősít az egyik csontváz helyzete is. Az alsó csontváz ugyanis kinyújtott karokkal és lábakkal feküdt, a felső ellenben, mélyet csak nagyon kevés homok választott el az előbbitől, felhúzott térdékkal, úgyhogy a térdkalács jóval magasabban foglalt helye, mint a fej és a medence. A balkar a hastájjra nyúlott, a jobbkar pedig védekező helyzetben volt felemelve. Minthogy e csontváz felett és körülötte kisebb-nagyobb kődarabok heverték, bizonyos, hogy itt honfoglaláskori, illetve korai árpádkori megkövezés esetével van dolgunk. Több esetben hasonfekvő csontvázak fordultak elő s a rádiótelepi hasonfekvő csontvázaknál a karok helyzetéből meg lehetett állapítani, hogy a hasonfekvésnek semmi különös jelentősége nincs. Oka egyszerűen az, hogy a halottakat nem koporsóba tették, hanem gyékénybe vagy lepedőbe burkolva eresztették le a sírba s a leeresztés közben a halott megcsúszott, megfordult. Nem kevésbé érdekes a galgahévízi árpádkori temető egyik sírja, melyben a női csontváz mellett egy köcsögben magzatcsontok voltak elhelyezve. Magyaroztatát találja e lelet Pintér Sándor amaz észleletében, hogy némely palóc községben a meg nem keresztelt, tehát „pogány“ gyermekeket nem koporsóban, hanem „fazék“-ban temették el még az ő idejében is. Végül a csontvázakon lévő elváltozások több esetben lehetővé teszik a betegség megállapítását, melyben az illető elhunyt. Még csak azt említőn itt meg, hogy a honfoglaláskori koponyákon feltűnő a fogak épsége s az odvasodás (caries) ritkasága.

Íme, így lesznek a korhadt régi csontok az ősök életének beszédes tanúbizonyságaivá. Megérdemlik, hogy a magyar embertani tudomány számára való megmentésükre az eddiginél nagyobb gondot fordítsunk.

BARTUCZ LAJOS.